

ТЕХНОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В СИСТЕМІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Язиков Олексій Іванович
Науково-методичний центр
професійно-технічної освіти
у Харківській області

Гуманістична технологія педагогічної взаємодії визнає особистісно орієнтоване спілкування найважливішою умовою і засобом розвитку особистості. Спілкування між педагогом і учнем, в процесі якого педагог розв'язує навчальні, виховні і особистісно розвиваючі задачі є *педагогічним спілкуванням*. Особистісно орієнтовані педагогічні комунікації – це спілкування, в якому інформація, яка передається, має істотне значення для розвитку учнята наповнена особистісно значущим та ціннісно спрямованим змістом.

Комунікації в навчанні та вихованні представляють собою процес обміну інформацією між учасниками освітнього процесу, які проходять у вигляді бесіди, лекції, дискусії, повідомлення, доповіді та ін. Використовуються три види засобів комунікації: лінгвістичні (усна і письмова мова), семіотичні (знаки, рівняння, графіки та ін.) і паралінгвістичні (жести, міміка) [4, с.26].

Комунікації також поділяються на декілька типів за ознакою суб'єкта та об'єкта комунікації:

- особистість – особистість (учень – учень, педагог – педагог, педагог – учень, педагог – батьки та ін.);
- колектив – колектив (учнівські або студентські колективні різні вікових груп, учнівський або студентський колектив – педагогічний колектив).

Пропонується також типологія за характером комунікації, яка базується на виділенні трьох ознак: відношення сторін, які приймають участь в процесі комунікації, до інтересів один одного; наявність усвідомленої загальної цілі спільної комунікації; суб'єктність позиції за відношенням один до одного при комунікації. Різні сполучення цих ознак дають певні типи комунікації: *співробітництво, діалог, погодження, опіка, пригнічення, індиферентність, конфронтація* [3].

Більш ефективним для особистісно орієнтованої освіти є співробітницький тип педагогічних комунікацій, який характеризується об'єктивним знанням, опорою на кращі сторони один одного, адекватністю їхніх оцінок і самооцінок; гуманними, доброзичливими і довірливими взаєминами; активністю обох сторін, спільно усвідомленими і прийнятими діями, позитивним взаємним впливом один на одного [1;5;8].

Великий позитивний виховуючий потенціал має діалогова комунікація. Вона передбачає рівність позицій партнерів, поважне, позитивне відношення

сторін, які спілкуються, одна до одної; характеризується перевагою в її структурі когнітивного або емоційного компонентів. Така комунікація дозволяє виробляти схожі переконання, установки, погляди на ту чи іншу ситуацію, Ефективність діалогу забезпечують його відкритість, щирість, емоційність, відсутність упередженості.

В основі погодження, як педагогічної комунікації, полягає домовленість сторін, які спілкуються, про їхні ролі, позиції і функції у колективі в конкретній комунікації. Учасники такого типу комунікації знають можливості і потреби один одного, розуміють необхідність домовитися, скоординувати свої дії з метою досягнення позитивного результату.

Ці три типи комунікації – *співробітництво, діалог, погодження* - характеризують переважно особистісно орієнтовані взаємини на всіх рівнях: педагог – учень, учень – учень, педагог – педагог, педагог – батьки та ін.

Також спілкування можна поділити на два види [8, с.35]:

1) соціально орієнтоване спілкування, в ході якого розв'язуються соціально значущі задачі, реалізуються суспільні взаємини, організується соціальна взаємодія;

2) особистісно орієнтоване спілкування, яке може бути діловим, спрямованим на будь-яку спільну діяльність, або пов'язаним з особистісними взаєминами, які не мають відношення до діяльності.

За нашими оцінками, під час здійснення особистісно орієнтованого освітнього процесу частка особистісно орієнтованих комунікацій «педагог – учень» складає 50-60%, «учень – учень» – до 70%, «педагог – батьки» – не менш ніж 75%. Таке дослідження проводилося нами в шістьох загальноосвітніх школах Харкова за методом експертних оцінок.

Результати дослідження підтверджують тезу про те, що для особистісно орієнтованої педагогічної комунікації характерні специфічні способи спілкування, які ґрунтуються на розумінні, визнанні і прийнятті учня як особистості, вмінні стати на її позицію, ідентифікуватися з нею, врахувати її емоційний стан і самопочуття, зберегти її особистісні інтереси і перспективи розвитку. При такому спілкуванні головними тактиками педагога стають співробітництво і партнерство, які надають можливість учням виявляти активність, творчість, самостійність, винахідливість.

При цьому особистісно орієнтована стратегія педагогічної комунікації характеризується наступними особливостями:

- відношення до учня як до суб'єкта власного розвитку;
- орієнтацією на розвиток і саморозвиток його особистості;
- створення умов для самореалізації і самовизначення особистості;
- встановлення суб'єкт - суб'єктних відносин.

Педагог і учень є суб'єктами взаємодії в процесі становлення оптимального виховного середовища та сприятливого педагогічного клімату. У педагогічному спілкуванні педагог є ініціатором, який стимулює та коригує діяльність учня, формує його як суб'єкта навчання та виховання, обирає педагогічні дії для керування процесом створення сприятливого педагогічного

клімату та ефективного виховного середовища. Для цього потрібні добре розвинені спеціальні комунікативні вміння педагога:

- адекватно моделювати особистість учня;
- керувати власною поведінкою і діями;
- соціальної перцепції;
- будувати вербальний і невербальний контакти з учнями.

Адекватне сприйняття інформації, яку педагог отримує за допомогою зворотного зв'язку, дає йому змогу побудувати коректні стосунки з тими, хто навчається та виховується, стимулювати їх до активної навчально-виховної діяльності. Зворотний зв'язок може бути й деструктивним, якщо він не відповідає потребам ні комуніканта, ні комунікатора. Коли педагог враховує інформацію, яку отримує за допомогою зворотного зв'язку, він будує ефективні педагогічні стратегії, що відповідають інтересам, потребам, віковим особливостям учнів, успішно координує свою діяльність із діяльністю учнів, намагається встановити з ними контакт за допомогою емоційної забарвленості під час педагогічного спілкування [1; 2;6].

Оптимізація побудови педагогічного клімату тісно пов'язана з комунікативною культурою вчителя, з ефективністю спілкування, котре слід орієнтувати на мотиваційну сферу суб'єкта учіння. Педагогічне спілкування, яким керує педагог, характеризується можливістю прогнозування реакції суб'єкта виховання, антиципацією його очікувань, ідентифікацією під час кодування та декодування інформації, що надається. Інформаційна насиченість та інтенсивність спілкування залежатимуть від рівня вихідної інформованості суб'єкта виховання під час подання й прийняття інформації, від її новизни та цінності для учнів, здатності до її змістової трансформації, характеру особистісної комунікації, диференціації техніки спілкування залежно від його виду (пізнавальне, професійне, ділове, дидактичне, вербальне, невербальне, педагогічне, групове, індивідуальне, міжособистісне).

Коли педагог враховує мотиваційну сферу учня, це дає йому змогу уникнути розбіжностей у комунікативній діяльності, незбігання змістової та формальної сторін у комунікативному процесі. Оптимальне педагогічне спілкування створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів, творчого характеру навчальної діяльності, забезпечує сприятливий емоційний клімат. За таких умов стимулюється розвиток умінь, навичок учня, встановлюється успішна взаємодія «педагог – учень» навіть при різних соціальних установках суб'єктів спілкування, підвищується рівень успішності розв'язання навчальних, пізнавальних, виховних та комунікативних завдань, поліпшується координація діяльності комунікатора і реципієнта, виникає ефект соціально-інформаційного збагачення, створюються підвалини рівноправної співпраці під час планування та здійснення навчально-виховного процесу[9;10].

Педагогічні здібності, що забезпечують ефективну взаємодію, мають вирішальне значення під час побудови оптимального особистісно орієнтованого виховного середовища. Це, зокрема, проектування можливих ефективних засобів подання інформації на основі передбачення можливих

наслідків її сприйняття, проектування власної виконавчої діяльності, підведення учнів до висновків, які можна зробити після подачі матеріалу, заохочення у закріпленні продуктивних дій, узагальнення ефективних засобів впливу на учня, виявлення позитивних і негативних якостей власної діяльності на основі аналізу ефективності своїх зусиль.

Тут йдеться про володіння різними типами педагогічного спілкування: *нормативно-оціночне* (зняття критичності, несприймання реципієнта, утворення спільності); *довідково-інформаційне* (вміння дати потрібну точну інформацію, не зловживаючи надмірною деталізацією фактів); *організаційно-цільове* (диференціація форм і засобів впливу, постановка спільних цілей, співставлення досягнутих результатів і мети, яка ставилася). Важливими є дотримання суверенітету суб'єкта виховання, вміння педагога викликати інтерес до виховного процесу та педагогічних дій, встановлювати атмосферу довіри, володіння спектром спонукання учнів до виконання певних дій.

Згідно з нашими дослідженнями, під час шкалування оцінок якості педагогічного спілкування учні на перше місце висувують уміння педагога налагодити контакт з аудиторією, системність у викладанні матеріалу, логіку аргументації, вміння стимулювати учнів для подальшої діяльності, а також вміння заохочувати, передбачати конфлікти, дисонанси, розбіжності, знімати емоційне напруження в спілкуванні та усувати комунікаційні бар'єри, запобігати виникненню конфліктних ситуацій.

Відомо, що емоційне напруження призводить до порушення і погіршення оперативної пам'яті, послаблення розуміння нового матеріалу. Несумісність педагога та учня, дискомфорт у спілкуванні, несприйняття педагогічних стратегій вихователя призводять до зниження комунікативної насиченості взаємодії, до згортання спілкування.

До деструктивних чинників у сфері спілкування належать також дисбаланс і розбіжності між змістом та засобами спілкування, між формою та змістом спілкування, між очікуваннями та результатами діяльності, незбігання формальної та змістової сторін педагогічної діяльності, протиріччя в цілях, цінностях, нормах, установках вихователя та вихованця.

Зменшення дисбалансів завдяки змінам у ставленні до одного з компонентів тріади – *комунікатора, реципієнта, об'єкта* – сприяє створенню позитивного педагогічного клімату, коли педагог керує діяльністю учня, враховуючи його потреби у спілкуванні та особистісному розвитку, комунікативні впливи та можливості, рівень минулого досвіду та інформованості суб'єкта. При такому підході до педагогічних комунікацій вихователь створює взаємодію, результатом якої є отримання учнями задоволення від реалізації потреби в комунікації та міжособистісному спілкуванні, довіра та повага до виховних впливів з боку педагогічного колективу.

Враховання та використання потреби учнів у соціальній взаємодії, спілкуванні, співпраці сприяє створенню конструктивного виховного середовища. Тому під час діагностування та програмування педагогічного

спілкування слід розглядати різні рівні такої взаємодії: навчальний заклад – клас – учень; соціальна група – особистість; взаємовплив – взаємодія – взаємопроникнення; соціальна активність – соціальний інтелект – соціальна пам'ять; учні – батьки; навчальний заклад – батьки; навчальний заклад – оточення – середовище.

Під час розгляду ефективності взаємодії аналізують такі її компоненти: наявність фізичного, духовного, інформаційного, вербального та невербального контактів; здатність до спільного виконання певних дій; різні типи взаємодії – міжособистісної, особистісно-групової, особистісно-масової, між групової; результати досягнення спільної мети сумісної діяльності; характер і методи кооперативної діяльності.

У процесі оптимального педагогічного спілкування вирішується багато психологічних проблем. Як вважає відомий американський вчений Р.Марзано [5], навчальна та виховна робота тісно пов'язана з розвитком конкретних ставлень і рекомендацій щодо визнання учня іншими. Якщо учень відчуває, що його визнають і вчитель, і ровесники, це стимулює його до навчання, споює до різних видів діяльності. Стан психологічної пригніченості, пов'язаний із невизнанням учня, блокує його діяльність, порушує відчуття певного комфорту і задоволення від процесу учіння. Р.Марзано вважає за необхідне контролювати свою поведінку щодо учнів, які викликають роздратування і негативні емоції з різних причин. Він пропонує метод уявного перелічення позитивних якостей таких учнів, коли педагог повинен постійно тримати в думках позитивні результати діяльності учня, які очікуються.

Існує багато різних інструкцій, рекомендацій та методик, розроблених С.Кермоном, Т.Кімболом, М.Мартіном та іншими дослідниками, які можна використовувати для того, щоб допомогти учням відчувати себе визнаними педагогом. Зокрема, приписування позитивних ідей учням, які потребують визнання, але не здатні такі ідеї сформулювати; метод парціального оцінювання — позитивне оцінювання правильного аспекту неправильної учнівської поведінки; переформулювання та уточнення питань, які учні не можуть зрозуміти; метод підтримки, коли надаються ключі, підказки та багато інших [9].

Також зрозуміло, що педагог у системі гуманістичної освіти повинен мати такі професійно значущі якості, як емпатія, щирість, любов до дітей, бути вільним від авторитарно-імперативних установок, визнавати унікальність особистості учня.

Саме такі характеристики особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій будуть обумовлювати динаміку змін в сьогоднішній освітянській галузі та визначати критерії професійно-ціннісних якостей педагогів й систему їх фахової підготовки.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник / І.Д. Бех. – К. : ІЗМІІ, 1998. – 204 с.
2. Бех І.Д. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини : наук. посіб. / І.Д. Бех. – Рівне : РДГУ, 2002. – 53 с.
3. Бойко В.В. Социально-психологический климат коллектива и личность / В.В. Бойко, А.Г. Ковалев, В.Н. Панферов. – М. : Мысль, 1983. – 207 с.
4. Головченко Г.Т. Психология менеджмента / Г.Т. Головченко, В.В.Шпалинский. – Х. : ИВМО ХК 1998. – 272 с.
5. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. – М. : Речь, 2003. – 655 с.
6. Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту : навч. посібник / Н.Л. Коломінський. – К. : МАУП, 1996. – 176 с.
7. Лебедев Б.Н. Морально-психологический климат коллектива / Б.Н.Лебедев. – М. : Знание, 1976. – 64 с.
8. Морено Дж. Социометрия / Морено Дж. ; пер. с англ. – М. : Инлит, 1958. – 285 с.
9. Обозов Н.Н. Межличностные отношения / Н.Н. Обозов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 152 с.
10. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений / Н.Н. Обозов. – К. : Либідь, 1990. – 192 с.
11. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кікпенко та ін. ; за заг. ред. О.М.Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
12. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование / С.И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.